

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล ปัญหาและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร จังหวัดลำพูน มีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาแนวทางเพิ่มความร่วมมือของเกษตรกรและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งมีกรอบแนวความคิดในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยเน้นการร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมหาทางเลือก ร่วมทดลองทางเลือก พร้อมการสรุปบทเรียน ที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ขั้นตอนในการทำวิจัยเน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างต่อเนื่อง การศึกษาดูงาน การทดลองทำ และการสรุปบทเรียนแต่ละกิจกรรม ส่งผลให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมประชุมเกิดการเรียนรู้และการปฏิบัติการควบคู่กันไป ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาโดยชุมชนบนพื้นฐานบริบทของชุมชนตามสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่

นักวิจัยได้เข้าร่วมในการประชุมเชิงปฏิบัติการ ตลอดจนการร่วมทำกิจกรรมของเกษตรกร ทุกๆ วันพุธในแต่ละเดือนหรือตามกิจกรรมงานอื่นๆ และเข้าไปร่วมกิจกรรมของชุมชนทั้งระดับบุคคลและระดับกลุ่มคน ตามโอกาสและความเหมาะสมตลอดระยะเวลา 10 เดือนที่ผ่านมา เป็นการสร้างความสัมพันธ์และทำตัวเสมือนนักวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ตลอดระยะเวลาที่สร้างความสัมพันธ์และทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนนั้น นักวิจัยมีบทบาทหน้าที่ในการกระตุ้นประสานและเก็บรวบรวมข้อมูลให้ได้มากที่สุด เพื่อนำข้อมูลมาประมวลวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัยเชิงเนื้อหา ตามกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชบนพื้นฐานของความเป็นจริงตามเหตุและผลที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติ ซึ่งพอสรุปผลได้ดังนี้คือ

สรุปผลการวิจัย

1. แนวทางเพิ่มการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร จังหวัดลำพูน

1.1 การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการลดการใช้สารเคมี การทำความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัย เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะนำไปสู่การดำเนินงานร่วมกันเป็นอย่างดีมีประสิทธิภาพ เป็นการปรับความคิดให้เป็นไปตามแนวทาง เป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ โดยในการทำความเข้าใจจะกล่าวถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายตลอดจนแนวทางขั้นตอนวิธีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) พอสังเขป ว่ามีความเหมาะสมและเป็นไปได้ ในทางปฏิบัติเป็นการวิจัยและพัฒนาควบคู่กันไป เพื่อชุมชนจะได้มีความเข้าใจมากยิ่งขึ้นและเข้าใจในหลักการปฏิบัติ เพื่อชุมชนจะได้มีอำนาจการตัดสินใจ และมีความเต็มใจในการเข้าร่วมอย่างอิสระโดยไม่มีการบังคับ ในที่นี้หากทุกคนเต็มใจเข้าร่วมแล้วจะทำให้มีความตั้งใจและสนใจในกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้าอย่างมีความรับผิดชอบ

1.2 การกระตุ้นให้เกษตรกรเรียนรู้สถานการณ์ภาพของชุมชนโดย การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกัน โดยใช้เทคนิค AIC และ SWOT analysis เป็นการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันระหว่างชุมชนกับนักวิจัย โดยเน้นที่ชุมชนเป็นเกณฑ์เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนอย่างละเอียดมากที่สุด เพราะถือว่าชุมชนเป็นผู้ที่รู้ว่าอะไรคือประเด็นปัญหาที่แท้จริงของเขาเพราะเป็นสิ่งเขาประสบด้วยตนเอง โดยนักวิจัยเป็นเพียงวิทยากรกระบวนการในการที่จะช่วยป้อนประเด็นคำถามและคอยกระตุ้นให้ชุมชนคิดอย่างมีเหตุและผล เพื่อดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งวิธีการที่ใช้คือ กระบวนการ AIC เพื่อให้ชุมชนได้มองอดีต ปัจจุบัน และกำหนดทิศทางในอนาคตของชุมชนเอง ในขั้นนี้จะได้ทิศทางแผนงาน ในการดำเนินงานต่ออย่างเป็นรูปธรรม และได้นำเทคนิค SWOT analysis เพื่อให้ชุมชนได้วิเคราะห์ตนเอง เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้สถานการณ์ศักยภาพของชุมชนโดยเอาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค มาเป็นแนวทางในการปรับปรุงและพัฒนาไปในทางที่ดี และจะได้แก้ไขจุดที่บกพร่องและนำเอาโอกาสที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

1.3 การกระตุ้นให้เกษตรกรตระหนักถึงความจำเป็นในการลดการใช้สารเคมี โดยใช้วิทยากรกระบวนการ การที่ชุมชนได้รับการกระตุ้นแนวความคิดเป็นการได้จุดประกายทางความคิดและภูมิปัญญาของชุมชนให้มีการตื่นตัว เพื่อให้ชุมชนได้เตรียมความพร้อม เพื่อจะได้นำองค์ความรู้มาใช้อย่างมีประสิทธิภาพและเต็มความสามารถ โดยผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่และ

ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนตลอดกระบวนการ

การกระตุ้นแนวความคิด มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ใช้บุคคลที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงอย่างเดียว อาจจะเป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จด้านอาชีพที่ตรงกับชุมชนจะเป็นสิ่งที่ดีมาก จะทำให้การกระตุ้นมีประสิทธิภาพและได้รับการยอมรับมากขึ้นหากบุคคลเหล่านี้มาเป็นวิทยากรกระบวนการให้ ดังเช่น การได้รับการกระตุ้นจากคุณณรงค์ มุลละ ซึ่งเป็นครูอาจารย์ แต่ได้ลาออกมาทำการเกษตรแบบปลอดภัยจากสารพิษ นอกจากนี้ยังเป็นวิทยากรรับเชิญไปบรรยายเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ ทำให้เกษตรกรมีความเชื่อมั่นมากยิ่งขึ้น และที่สำคัญ ถ้าหากเกษตรกรได้รับการกระตุ้นหรือรับฟังเหตุการณ์เรื่องราวจากหมู่เพื่อนเกษตรกรด้วยกันเอง แรงกระตุ้นจะยิ่งเพิ่มมากขึ้น ดังเช่นในกรณีที่ไปศึกษาดูงานจากเทศบาลอุโมงค์ จ. ลำพูน จะได้รับแรงสะท้อนว่าเพื่อนเกษตรกรทำได้ ชุมชนต้นธง ก็จะต้องทำได้เช่นกัน เป็นการสร้างความเชื่อมั่นอีกระดับหนึ่ง

ส่วนการกระตุ้นเรื่องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ได้เชิญนายเจริญ เหล่าศิริเสถียร ผู้ประสานงานสถาบันวิจัยหรือภูษชัย เป็นวิทยากรกระบวนการก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีเช่นกัน เนื่องจากวิทยากรมีความชำนาญและได้เน้นให้ผู้เข้าร่วมได้คิดตามและมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการและชุมชนมองเห็นภาพและประโยชน์ของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยปกติทุนเดิมของสังคมมีอยู่ก่อนแล้ว เมื่อได้รับการกระตุ้นเพิ่มเติมอีกทำให้มีความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะสอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลที่ได้เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนามากขึ้น

1.4 การแสวงหาทางเลือก มีด้วยกันหลายวิธี เช่น การศึกษาดูงาน เป็นการแสวงหาทางเลือกแก่ชุมชน เพื่อชุมชนจะได้เห็นของจริงจากผู้ที่ปฏิบัติอยู่ก่อนแล้ว เปรียบเสมือนเป็นผู้รู้ ส่วนผู้ที่ไปศึกษาดูงานก็จะได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์ที่ผู้รู้ได้สั่งสมมา แทนที่เกษตรกรจะมาศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจะเป็นการเสียเวลา เพียงแต่จะไปศึกษาดูงานมาแล้วจะต้องมีการกลับมาคิดและปรับใช้ให้มีความเหมาะสมกับทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นของชุมชน ทรัพยากรในที่นี่มีทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรบุคคล การแสวงหาทางเลือกเป็นสิ่งที่ศึกษาจากผู้รู้เพื่อใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจที่จะดำเนินกิจกรรมต่อไป เพราะฉะนั้นถือว่ามีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง จากงานวิจัยชิ้นนี้ชุมชนได้ไปศึกษาดูงาน ณ เทศบาลตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เพื่อศึกษาแนวทางและวิธีการในการปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษ

1.5 การทดลองทางเลือก โดยการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลังจากมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันมาอย่างต่อเนื่อง และคิดร่วมกันเพื่อจะได้ทดลองทางเลือก ซึ่งในการปฏิบัติจะต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติไปในตัว เพื่อจะได้เกิดการปฏิบัติอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น มีกิจกรรมที่เกิดขึ้นพอสรุปได้ดังนี้ คือ การทดลองทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ และผักผลไม้ชนิดต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น อีกทั้งการทดลองทำปุ๋ยหมักจากมูลสัตว์ไว้ใช้เอง ตลอดจนได้ทดลองนำไปใช้อย่างเป็นทางการ และเห็นผลดีจริง จนกระทั่งมีกิจกรรมที่ชุมชนได้ร่วมกันทำมาแนะนำเสนอต่อสาธารณะชน โดยเกษตรกรบ้านใหม่สันมะนะเป็นแกนนำในโครงการนำร่อง เป็นการร่วมมือระหว่างเกษตรกรตำบล ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดงานวันสาธิตการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ โดยเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดมาเป็นประธานในพิธีเปิดงาน และได้เชิญหน่วยงานต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เกษตรกรบ้านใหม่สันมะนะมีความรู้สึกภูมิใจว่า หน่วยงานระดับข้างบนรับทราบด้วยและเห็นความสำคัญในกิจกรรมและแนวทางที่ชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมไปในแนวทางที่ถูกต้อง ทำให้ชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีใจรักในกิจกรรมมากยิ่งขึ้น หลังจากนั้นพัฒนาการของชุมชนได้เกิดกลุ่มเกษตรกรผลิตปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพขึ้น หลังจากที่ได้มีการทดลองทางเลือกร่วมกันภายในชุมชนมาระยะหนึ่งแล้ว ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในแนวทาง จนได้มีการรวมกลุ่มกันขึ้นผลิตปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ เพื่อใช้เองภายในหมู่สมาชิก ที่เหลือขายเพื่อนเกษตรกรทั้งภายในและภายนอกชุมชน ด้วยวิธีการนี้ได้มีการเผยแพร่ถ่ายทอดแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ ในแนวทางการลดการใช้สารเคมีอีกทางหนึ่งด้วย โดยมีเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมมาโดยตลอดเป็นผู้ถ่ายทอดที่สำคัญยิ่ง ทั้งในเวทีที่เป็นทางการและเวทีที่ไม่เป็นทางการ โดยเฉพาะเวทีที่ไม่เป็นทางการมีการพูดคุยกันมากขึ้น ตามโอกาสและความเหมาะสมของชุมชนเอง และได้เริ่มขยายไปสู่เพื่อนบ้านแล้ว กลุ่มที่เกิดขึ้นนี้มีการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อให้สมาชิกได้ยึดถือปฏิบัติขึ้นในภายหลัง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเริ่มใหญ่ขึ้นและเพื่อความสะดวกในการดำเนินงาน จะสังเกตได้ว่ากลุ่มมีวิวัฒนาการอย่างเป็นธรรมชาติและในลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปแบบชุมชนจริงๆ โดยกิจกรรมที่เกิดขึ้นไม่ได้มีการกำหนดตายตัวแต่จะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และที่สำคัญสมาชิกทุกคนจะต้องเห็นชอบด้วยบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของทุกคน ในขณะที่นักวิจัยและเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่เป็นเพียงผู้ร่วมสังเกตการณ์และให้คำแนะนำ อำนวยความสะดวกด้านวิชาการและความรู้ใหม่ๆ ตลอดจนการประสานงานตามความต้องการของเกษตรกรเท่านั้น

1.6 มีการสรุปบทเรียนและข้อค้นพบ ตลอดระยะเวลาในการดำเนินกิจกรรม เพื่อให้เป็นการประเมินและติดตามผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขปัญหาได้อย่างทัน่วงที เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล และกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เป็นการฝึกให้ชุมชนได้วิเคราะห์ มองตนเองและตรวจสอบตนเองอยู่ตลอดเวลา ยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแสดงออก การคิด การวิเคราะห์ร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติเพื่อจะได้นำไป ใช้ในการดำเนินชีวิตและกิจกรรมหรือสถานการณ์อื่นๆ ในอนาคตได้อย่างเป็นธรรมชาติ

1.7 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัยเชิงเนื้อหาและกระบวนการ เป็นความสำคัญ อย่างยิ่งที่จะต้องมีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลร่วมกันเพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลไปในตัวด้วย หากข้อมูลที่นักวิจัยเขียนหรือสรุปในประเด็นไม่ถูกต้องชุมชนสามารถคัดค้านได้ทันที สังเกตได้จากผลการสรุปบทเรียนทำกิจกรรม และเวทีอื่นๆ ที่มีการเขียนขึ้น Flip chart ก็จะมีการโต้แย้ง กัน เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไขข้อมูลให้มีความถูกต้องและเที่ยงตรงมากที่สุด และนักวิจัยได้มีการ บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อความสมบูรณ์ของงานวิจัย เพื่อจะได้เป็นแนวทางหรือรูปแบบใน การนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไป

2. เงื่อนไขในการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่สันมะนะ ในการลดการใช้สารเคมีป้องกัน กำจัดศัตรู สามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 การกระตุ้นให้เกษตรกรคิด วางแผน ปฏิบัติ สรุปบทเรียน โดยวิทยากรกระบวนการ ที่มาจากภายนอกและในชุมชน การที่เกษตรกรได้มีโอกาสได้รับการกระตุ้นโดยวิทยากรนั้น นับว่าเป็นโอกาสดีและเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมรวมกลุ่มกันรับฟังความคิดเห็น แนวความคิดและ ข้อเท็จจริงในปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างมีเหตุและผล ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสในการแสดง ความคิดเห็นต่อกลุ่ม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนอย่างอิสระ โดยอาศัยเวทีแห่งนี้เป็นที่ในการ เสวนาร่วมกัน โดยวิทยากรเป็นเพียงที่เลี้ยงคอยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นใน ประเด็นเท่านั้น ทำให้เกษตรกรได้มองเห็นประโยชน์และมีความอยากในการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ครั้งต่อๆ ไปมากยิ่งขึ้น

2.2 คำถามวิจัย เป็นประเด็นที่เกษตรกรต้องการค้นหาคำตอบ เนื่องจากโครงการวิจัยมี ความสอดคล้องกับบริบทของชุมชน กล่าวคือ เป็นประเด็นสถานการณ์ที่ชุมชนได้รับปัญหา เหมือนๆ กัน เกี่ยวกับอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้เกษตรกรเห็น ความสำคัญและมีการตื่นตัวในการที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมและค้นหาคำตอบร่วมกันกับนักวิจัยเพื่อ

จะได้แนวทาง ทางออกที่ดีๆ นำไปสู่การพัฒนาอาชีพต่อไป จากเวที จะเห็นได้ว่าเกษตรกรมีความสนใจใฝ่เรียนรู้ โดยได้นัดเจอกันทุกๆ วันพุธ เพื่อมาเรียนรู้ ควบคู่การปฏิบัติร่วมกัน และใช้เวทีในการพบปะกันอย่างต่อเนื่องเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และเอาปัญหาที่แต่ละคนไปพบมามาเล่าสู่กันฟัง เพื่อได้รับการแก้ไขได้ทันท่วงที จึงทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี และมีผลในทางปฏิบัติแก่ชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้ชุมชนมีความต้องการอยากร่วมในกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรมในช่วงหลังๆ ชุมชนจะเป็นคนคิด แผน ในสิ่งที่ชุมชนต้องการด้วยชุมชนเอง

2.3 มีการจัดกระบวนการกลุ่มโดยวิทยากรกระบวนการ นำไปสู่การดูงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูลประสบการณ์ การร่วมคิดหาทางเลือกเป็นหมู่คณะ เป็นการแก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรม มีความชัดเจนและมีผลสำเร็จจริงภายใต้สถานการณ์ปัญหาที่คล้ายๆ กัน และสามารถนำเอาองค์ความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากผู้รู้มาประยุกต์ใช้ ให้มีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนโดยชุมชนได้เกิดประโยชน์จากกิจกรรมอย่างแท้จริง ทำให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมกันมากยิ่งขึ้นและได้ขยายวงกว้างออกไป โดยนักวิจัยเป็นเพียงพี่เลี้ยงในช่วงแรกๆ เท่านั้น

2.4 ทางเลือก ที่ไม่ซับซ้อนและมีการปฏิบัติได้จริง กล่าวคือ ทางเลือกที่ชุมชนได้เลือกนั้นมีการปฏิบัติจริงไม่มีความยุ่งยากซับซ้อน และใช้วัสดุที่มีการลงทุนน้อย ตัวอย่างเช่น การทดลองทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่เป็นกิจกรรมที่ทดลองทำได้ง่าย และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นการกำจัดหอยเชอรี่ไปในตัวด้วย เมื่อสำเร็จเกษตรกรเกิดความมั่นใจที่จะคิดทดลองทำกับวัสดุในท้องถิ่นตัวอื่นๆ ต่อไปและมีการปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา

2.5 เกษตรกรได้มีการสรุปทบทวน เป็นการทบทวนไตร่ตรองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ในกิจกรรมที่ได้กระทำมา เป็นเสมือนการสรุปประเด็นและข้อค้นพบ เพื่อจะได้ให้เกษตรกรได้หันมามองตัวเองอยู่ตลอดเวลา ถึงการเรียนรู้อย่างเป็นระบบและเพื่อให้มองเห็นข้อบกพร่องว่าสิ่งไหนควรปรับปรุงแก้ไข จะได้มีการแก้ไขได้ทันท่วงที ทำให้เกษตรกรเกิดความสนใจในการสรุปทบทวนอย่างต่อเนื่องและมีเกษตรกรที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างจริงจัง ส่งผลให้เกษตรกรได้พัฒนาศักยภาพของตนเองด้วย

แผนภูมิที่ 8 สรุปขั้นตอนการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชน และเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรเข้าร่วมส่วนร่วม

ขั้นตอน	กิจกรรม	เงื่อนไข
1. การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการหาแนวทางการใช้สารเคมี	1.1 ทำความรู้จัก 1.2 ทำความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัย 1.3 ร่วมกิจกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม	1. การกระตุ้นให้เกษตรกรมีความสนใจปฏิบัติสรุปทรีน โดยวิทยากรที่มาจากภายนอกและในชุมชน
2. การกระตุ้นให้เกษตรกรรู้สถานภาพของชุมชน โดยการใช้เทคนิค AIC และ SWOT analysis	วิเคราะห์ชุมชน โดยใช้เทคนิค AIC และ SWOT analysis	
3. การกระตุ้นให้เกษตรกรตระหนักถึงความจำเป็นในการลดการใช้สารเคมี โดยวิทยากรกระบวนการ	3.1 เรียนรู้เทคนิคและกระบวนการมีส่วนร่วม 3.2 งานวันชาติทำปุ๋ยชีวภาพจากหอยเชอรี่ 3.3 แลกเปลี่ยนกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 3.4 ร่วมกิจกรรมชุมชนแบบไม่เป็นทางการ พูดคุย เชื่อมโยงสังคม	2. ค่าถามวิจัยเป็นประเด็นที่เกษตรกรต้องคำนึงถึง
4. การแสวงหาทางเลือก โดยการศึกษาดูงาน	ศึกษาดูงาน	3. มีการจัดกระบวนการกลุ่มโดยวิทยากรกระบวนการนำไปสู่การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ร่วมคิดหาทางเลือกเป็นหมู่คณะ
5. การทดลองทางเลือก โดยการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ	5.1 เรียนรู้แนวทางการลดการใช้สารเคมี 5.2 ทำปุ๋ยชีวภาพจากหอยเชอรี่ ครั้งที่ 1 5.3 จัดสรรงบประมาณจำนวน 100,000 บาท 5.4 ทำปุ๋ยชีวภาพจากหอยเชอรี่ ครั้งที่ 2 5.5 รางกฎระเบียบกลุ่ม	4. การทดลองทางเลือกที่สามารถปฏิบัติได้จริงเมื่อสำเร็จเกษตรกรเกิดความมั่นใจที่จะคิดและทดลองทำอย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอน	กิจกรรม	เงื่อนไข
6. การสรุปทบทเรียนหลังกิจกรรมทุกครั้ง	6.1 สรุปทบทเรียนจากภาคการศึกษา 6.2 ประชุมติดตามการดำเนินงานที่ผ่านมา	5. เกษตรกร ได้สรุปทบทเรียน เป็นการ ทบทวนได้ตรงต่ออย่างสม่ำเสมอ
7. การวิเคราะห์และตั้งประเด็นปัญหาและ กระบวนการ	จากเวทีต่างๆ และจากทุกๆ กิจกรรม	

3. ผลการวิจัยเชิงพัฒนา

3.1 เพิ่มจิตสำนึกต่อชุมชนของเกษตรกร

(1) ความตื่นตัวของเกษตรกรและผู้นำชุมชน ในแนวทางลดการใช้สารเคมีเพื่อลดต้นทุนในการผลิตและกระบวนการผลิตที่มีความปลอดภัยมากยิ่งขึ้น โดยมีกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนร่วมกันทำ ทดลองทำทั้งที่เป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม เรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติจริง เช่น การทำปุ๋ยหมักจากหอยเชอรี่ ซึ่งเป็นการนำสัตว์ที่เป็นศัตรูพืชมานำใช้ให้เกิดประโยชน์ ลดการใช้สารเคมีในการฆ่าหอยได้อีกทางหนึ่งด้วย

(2) ความตื่นตัวของชุมชน ว่าด้วยแนวทางในการลดการใช้สารเคมีเป็นฐานความคิดของชุมชน หลังจากได้รับการกระตุ้นและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เช่น มีการสอบถามถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่และทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและเป็นธรรมชาติบนฐานคิดของชุมชน ตลอดจนมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่อง

(3) ความตื่นตัวของบุคคลที่ต้องการเรียนรู้ โดยพยายามขวนขวายหาความรู้จากสื่อต่างๆ และความต้องการวิทยากรมาถ่ายทอดความรู้และเทคนิคในการทำสารจากธรรมชาติมาใช้ และเข้าร่วมอบรมความรู้จากแหล่งวิชาการต่างๆ แล้วนำมาทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

(4) มีจิตสำนึกในการทำกิจกรรมร่วมกัน บนกฎเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันร่างขึ้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุเป้าหมายเดียวกัน ตลอดจนมีการผลักดันไปเรียนรู้ประสบการณ์จากภายนอกแล้วมาเล่าสู่แก่สมาชิกในชุมชน

(5) ความสำนึกต่อชุมชนด้านต่างๆ ในกระบวนการมีส่วนร่วมมีมากขึ้น เช่นการร่วมกันระดมความคิดในการสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวของจิตใจ (สำนักสงฆ์โพธิ์ทองชัยมงคล) ซึ่งเป็นความต้องการของชุมชนโดยแท้จริง บนฐานของบริบทชุมชนที่รอคอยมาตลอดระยะเวลา 20 กว่าปี และมีกิจกรรมอื่นๆ ที่ตามมา เช่น การคัดสรรพระสงฆ์มาจำวัดที่สำนักสงฆ์ก็มีการประชุมปรึกษาหารือกันก่อน หรือแม้แต่กำหนดเขตอนุรักษ์ปลาบริเวณ ลำคลองชลประทานที่ติดเขตสำนักสงฆ์ให้เป็นเขตอภัยทาน

3.2 ผลต่อกระบวนการจัดการของกลุ่ม

(1) ผู้นำและเกษตรกรมีความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของตนเองมากขึ้น เห็นได้จากการแบ่งงานรับผิดชอบตามหน้าที่กันมากขึ้น เช่น มีการจัดตั้งกลุ่ม และมีการร่างกฎระเบียบของกลุ่มในภายหลัง โดยมีนักวิจัยและเจ้าหน้าที่ระดับตำบลเป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

(2) ผู้นำและเกษตรกรสามารถนำแนวทางในการทำงานไปประยุกต์ใช้กับกิจกรรมอื่นๆ ภายในชุมชน เช่น การจัดการและวางแผนการใช้งบประมาณที่ได้รับจากภายนอก โดยเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผน จัดสรรงบประมาณ

(3) เกษตรกรร่วมกันวางแผนทำกิจกรรมที่จะดำเนินการอย่างต่อเนื่องได้ด้วยตนเอง โดยมีนักวิจัยและเจ้าหน้าที่ในพื้นที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

(4) นักวิจัยมีบทบาทที่ชัดเจนในการช่วยสนับสนุนในกิจกรรมที่เกิดขึ้น อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

(5) พัฒนาการของกลุ่มได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เป็นผลให้บุคคลในชุมชนเกิดการยอมรับในกระบวนการจัดการของกลุ่ม กลุ่มจึงได้รับการจัดสรรงบประมาณในจำนวนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ในชุมชน

3.3 ผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกร

(1) กลุ่มผู้นำและเกษตรกรมีความตื่นตัวในการเรียนรู้ กระบวนการ กิจกรรม จากภายนอกมากขึ้น ตัวอย่างการได้รับการกระตุ้นเรื่องแนวคิดการมีส่วนร่วมและได้นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ดังเช่นการทำกิจกรรมใดๆ ของชุมชนจะมีผู้ใหญ่บ้านและคนเฒ่าคนแก่เป็นที่ปรึกษาของคนรุ่นใหม่เสมอ

(2) เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มในชุมชนใกล้เคียงอย่างเป็นธรรมชาติ เช่น การไปดูงาน ระหว่างกลุ่มซึ่งมีแนวทางกิจกรรมที่ใกล้เคียงกัน มีการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชน

(3) คนในชุมชนและนอกชุมชนที่ไม่ใช่สมาชิกกลุ่มมีความตื่นตัวและสนใจในแนวทางลดการใช้สารเคมี สังกัดได้จากการซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีการขยายผล ในการจัดซื้อปุ๋ยหมักชีวภาพไปทดลองใช้

(4) ชุมชนมีความสามัคคีและความร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรม ในการแก้ปัญหาต่างๆ กันมากขึ้น และมีการปฏิบัติกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

(5) เกษตรกรมีความตื่นตัวในการเชื่อมประสานกับหน่วยงานและบุคคลภายนอกมากขึ้น เช่น การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ในตำบล และนักวิจัย

(6) ความตื่นตัวของหน่วยงานภายนอกให้ความสำคัญและการสนับสนุนด้านงบประมาณ วิชาการ บุคลากร มากขึ้น เช่น ความร่วมมือด้านต่างๆ จากรัฐ

ปัญหาอุปสรรคในการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในการลดการใช้สารเคมี

1. เกษตรกรขาดการประชุมโดยไม่ได้รับการแจ้งล่วงหน้า บางครั้งทำให้ต้องเปลี่ยนไปทำกิจกรรมอื่นๆ แทน
2. เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลซึ่งมีหน้าที่หลักในการรับผิดชอบในพื้นที่ ขาดการประชุมโดยไม่ได้แจ้งล่วงหน้า ซึ่งที่จริงเป็นคนนัดเกษตรกรเอง แสดงถึงไม่ให้ความสำคัญกับงานของเกษตรกร
3. งานของทางราชการมีความซ้ำซ้อน ของหลายๆ หน่วยงานและใช้ชุมชนเป็นเครื่องมือในการช่วยเก็บรวบรวมข้อมูล โดยไม่มีผลตอบแทนให้กับชุมชนทำให้เป็นการผลักระหน้าที่แก่ชุมชนมากเกินไป
4. ยังไม่มีงบประมาณที่ใช้ในการจัดประชุม เนื่องจากขาดการประสาน การวางแผนของงบประมาณจากแหล่งทุนที่ชัดเจน ในการระบุกิจกรรม ที่จะทำในปีนั้นๆ แก่หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น งบประมาณจากอบต. หรือหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
5. ชุมชนยังขาดทักษะในการร่วมแสดงความคิดเห็น หากกิจกรรมที่ดำเนินอยู่เป็นพิธีการมากเกินไป โดยเฉพาะเมื่อเจ้าหน้าที่ของภาครัฐเข้าร่วม

อภิปรายผล

จากการทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เรื่อง การเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร จังหวัดลำพูน เป็นการศึกษาในประเด็นการเพิ่มการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และเงื่อนไขต่างๆ ของการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในแนวทางการลดการใช้สารเคมีของเกษตรกรบ้านใหม่สันมะนะ ตำบลต้นธงอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นให้ชุมชนและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรงในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม

นักวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้เกิดการวิจัยและพัฒนาควบคู่กันไป โดยเน้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติไปด้วย โดยนักวิจัยได้เน้นกระบวนการในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ (วิทยากรกระบวนการ) โดยความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องและวิทยากรที่มาจากภายนอกอาทิเช่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล และวิทยารับเชิญ ตลอดจนให้เกษตรกรมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเกษตรกรด้วยกันเอง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการศึกษาดูงาน การทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดการปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมและเป็นระบบมากขึ้น และจากความพยายามของนักวิจัยและเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ได้ประสานความร่วมมือกัน ผลักดัน ให้เกิดเวทีการประชุมและพยายามกระตุ้นแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ปัญหาของชุมชนเอง ตลอดจนแนวความคิดเรื่องของการลดการใช้สารเคมี สถานการณ์ความอันตราย พิษภัยของสารเคมี และสถานการณ์การผลิตและการตลาดของพืชผักโดยทั่วไป สิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการที่พยายามสอดแทรกให้ชุมชนได้คิดตระหนัก และมีความเข้าใจถึงแนวคิดกระบวนการดังกล่าวเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

โดยการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยได้เน้นการศึกษาจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในบริบทของชุมชน เน้นที่การสังเกต การสัมภาษณ์ การสรุปบทเรียน และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าได้เกิดประโยชน์ขึ้นจริงๆ ในสังคม

จากการศึกษาพบว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน ขึ้นอยู่กับศักยภาพ และเงื่อนไขของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน แต่เป็นที่น่ายินดีที่กิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นความต้องการของชุมชนเอง จะสังเกตว่านักวิจัยหรือเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ไม่ได้มีการเขียนแผนไว้ล่วงหน้า มีเพียงแต่แนวความคิดร่วมกันถึงจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ แนวทางในการทำอะไรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมคิด วางแผน ในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ซึ่งเป้าหมายหลัก ก็คือ “ความอยู่ดีกินดีของชุมชน ให้ปลอดภัยจากสารพิษ”

หลังจากได้แจกแจงแนวความคิดเหล่านี้แก่ผู้นำชุมชนและเกษตรกร ชุมชนเห็นด้วยกับแนวทางจึงทำให้เกิดกิจกรรมอื่นๆตามมา จากกิจกรรมจะสังเกต ได้ว่าเป็นความต้องการของชุมชน โดยแท้จริง ในการที่จะเรียนรู้ ในแต่ละเรื่อง แต่ละกิจกรรม และเป็นไปอย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด ค่อยๆเรียนรู้ไปตามบริบทของชุมชน แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความเข้าใจในแนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะในแง่ของการตัดสินใจอย่างอิสระของชุมชน โดยไม่มีใครมาบังคับหรือตัดสินใจให้เหมือนในอดีต

การตัดสินใจที่อิสระ โดยเจ้าหน้าที่ในพื้นที่พยายามกระตุ้นให้เกษตรกรได้แสดงความคิดเห็นทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดที่หลากหลายขึ้น จากข้อสรุปในเวทีแรกสะท้อนให้เห็นว่าเป็นความต้องการของชุมชนโดยแท้จริง กล่าวคือ ข้อสรุปจากเวทีที่ประชุมสรุปว่าก่อนที่จะเรียนรู้สิ่งใดขอไปศึกษาคูณาก่อน เพื่อจะได้รู้สถานการณ์การผลิตของกลุ่มอื่น

ในแง่ของการดำเนินการจะเห็นได้ว่าเกษตรกรมีบทบาทชัดเจนในการที่จะผลักดันกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามความต้องการของเกษตรกร และได้มีการรวบรวมสมาชิกที่จะทำกิจกรรมอย่างจริงจัง เป็นรูปธรรมขึ้นมา เป็นการรวมกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ในเวลาต่อมา เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็ได้มีการร่างกฎระเบียบของกลุ่มขึ้นมาโดยเกษตรกรเอง ประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นว่าวิวัฒนาการการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร มีความเป็นธรรมชาติตามบริบทของชุมชน หลังจากมีการดำเนินกิจกรรมมาระยะหนึ่งแล้วประมาณ 9 เดือน จึงจะเกิดกฎระเบียบของกลุ่มขึ้นมา สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มเกษตรกรเริ่มมีพัฒนาการที่ดี ในแนวทางกระบวนการมีส่วนร่วม และอาจนำไปสู่ความยั่งยืนของกลุ่มได้ในอนาคต

ในด้านของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ถึงแม้จะมีความเข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วมอยู่พอสมควร แต่ในทางปฏิบัติยังต้องใช้เวลาในการฝึกฝนทักษะ ประสบการณ์ และทำความเข้าใจกับชุมชนไปเรื่อยๆ ก่อน ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนเรียนรู้ควบคู่ไปกับชุมชนด้วย ถึงแม้จะไม่เปลี่ยนแปลง 100 % ก็ขอให้เกิดจากกลุ่มเล็กๆ ไป แต่ก็ขอให้ทุ่มเทแรงกายแรงใจร่วมมือกับชุมชนในการฟันฝ่าวิกฤติ ให้ได้ต่อไป อย่าหวังเพียงเพื่อผลประโยชน์ที่แอบแฝงจากชุมชนเท่านั้น

ในด้านของแนวทางการลดการใช้สารเคมี มีผู้รู้ได้ศึกษาทดลองไว้มากมาย ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และมูลนิธิต่างๆ มีความก้าวหน้าไปมากแต่ก็ยังไม่ได้ขยายวงกว้างมากนัก ทั้งนี้ต้องอาศัยพลังจากชุมชนในการขับเคลื่อนและผลักดันนโยบายต่อไป ในส่วนของบ้านใหม่สันมะนะ มีความเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้วตามกิจกรรมที่เกิดขึ้น และการมีส่วนร่วมได้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดที่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจากกลุ่มเดิม 33 คน (เลิกไป ไม่มีกิจกรรม) มีนักวิจัยเข้าไป จนมีการมีส่วนร่วมในกิจกรรมในการศึกษาเรียนรู้และเหลือคนที่จะทำจริงๆ 10 คน และต่อมาได้ขยายเป็นกลุ่ม ดำเนินกิจกรรมในรูปแบบกลุ่ม จำนวน 24 คน การเกิดโครงการโดย

เฉพาะระดับกลุ่มต่อนี้มีความสามารถในการจัดการกับงบประมาณที่มาจากภายนอก จำนวน 60,000 บาท ในการจัดทำโครงการป้อนน้ำหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ เพื่อสมาชิกจะได้นำไปใช้ประโยชน์ที่เหลือจึงค่อยขยายขยายสู่ชุมชนอื่นต่อไป เป็นการลดการใช้สารเคมีและลดต้นทุนในการผลิตได้อีกทางหนึ่ง

ในภาพรวมแนวความคิดเรื่องลดการใช้สารเคมีเป็นไปไ้ระดับหนึ่ง สำหรับนักวิจัย มีความภูมิใจแทนชุมชน สำหรับกิจกรรมอื่นๆ ที่ชุมชนคิดไว้จะทำกิจกรรมการทำปุ๋ยหมักแบบวิธีการอื่น ตลอดจนการนำสารจากธรรมชาติมาใช้ เช่น สารสกัดจากสาบเสือเป็นยาฆ่าแมลง การนำผักตบชวามาทำเป็นปุ๋ยหมัก และกิจกรรมอื่นๆ ขอให้ดำเนินการตามเจตนารมณ์ที่ดีต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีของการมีส่วนร่วมจากผู้รู้ท่านอื่นๆ ก็มีแนวทางที่เป็นไปมีความสอดคล้องกันกับงานวิจัยที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในกระบวนการมีส่วนร่วมและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ดังนี้คือ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินกิจกรรม ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมรับผิดชอบต่อกิจกรรม และร่วมกันรับผลประโยชน์ การวางแผนพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ในอนาคตควรมีการกระจายแนวคิดให้แพร่กระจายสู่สังคม ชุมชนอื่นๆ ต่อไป

จากการศึกษาในครั้งนี้ จะเห็นได้ว่ามุ่งการพัฒนาแนวทางเพิ่มความร่วมมือของเกษตรกร และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชนภายใต้บริบทของชุมชนท้องถิ่น ทำให้ทราบรูปแบบที่เป็นของบ้านใหม่สันมะนะ และเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง การที่จะนำไปใช้ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะนำไปประยุกต์อาจจะต้องมีการปรับใช้ให้ทันกับเหตุการณ์และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น บนพื้นฐานของความคิด ประสบการณ์ การเรียนรู้ และจินตนาการทางอารมณ์เป็นหลักของความถูกต้องความเป็นเหตุเป็นผลเป็นจริงของสังคมและบริบทของชุมชนนั้นๆ

การวิจัยและการพัฒนาจะสมบูรณ์แบบในวันนี้พรุ่งนี้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นขอให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องช่วยกันร่วมมือกัน ใช้เวลาในการพัฒนาให้คุ้มค่าเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคมไปในทางที่ดีและมีความยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

1. ชุมชนควรมีการดำเนินกิจกรรมให้มีความต่อเนื่องด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาเจ้าหน้าที่ของรัฐมากนัก โดยเริ่มจากการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมจากเล็กๆ ไปก่อน แล้วค่อยพัฒนาไปเรื่อยๆ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นเพียงที่ปรึกษาถึงเวลาแล้วที่ชุมชนจะต้องกล้าคิดตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมด้วยชุมชนเอง
2. ควรมีการบริหารจัดการกับงบประมาณการระดมทุนในชุมชนที่มีอยู่ เช่น จากกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อนำมาใช้ในการทำกิจกรรมอื่นๆ ภายในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น นำมาลงทุนในการจัดซื้อวัสดุทางการเกษตรร่วมกันเพื่อจะได้ราคาที่ถูกลง
3. ชุมชนควรมีการทำกิจกรรมอย่างครบวงจร โดยไม่หวังพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก เช่น การรวมกลุ่มกันวางแผนการผลิต การวางแผนการตลาด การประสานงาน การสร้างเครือข่าย สิ่งเหล่านี้ชุมชนสามารถจัดการเองได้ หากมีการรวมกลุ่มกันวางแผนดำเนินกิจกรรมตามอาชีพที่ตนเองมีอยู่ เพื่อจะได้เปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส
4. ผู้นำชุมชนและเกษตรกรควรเสนอปัญหาที่แท้จริงและเร่งด่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของชุมชน ในการเสนอโครงการต่อบต. ไม่ควรมุ่งเน้นทางด้านสาธารณูปโภคมากเกินไปจนความจำเป็นดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา
5. ผู้นำชุมชนและเกษตรกร ควรมีกิจกรรมเพื่อฝึกทักษะในการระดมความคิดและหลักการเขียนโครงการ เพื่อเสนอต่อหน่วยงานของรัฐ และเป็นการเตรียมความพร้อมให้แก่ชุมชนในการที่จะจัดการกับปัญหาของชุมชนเอง ตลอดจนเงินงบประมาณที่จะเข้าสู่ชุมชนในอนาคต ตามนโยบายของรัฐบาล
6. ผู้นำชุมชนและเกษตรกรควรเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และมีความรับผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ ต่อตนเอง ต่อกลุ่ม และการกระจายอำนาจให้หลากหลายมากขึ้น ไม่ใช่มาบริหารจัดการเฉพาะกลุ่มคนเดิมๆ ควรเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารจัดการโดยทั่วถึงกัน
7. รัฐบาลควรมีการส่งเสริมอย่างจริงจัง ในแนวทางลดการใช้สารเคมีตามระบบต่างๆ ที่มีอยู่ และเน้นการส่งเสริมที่ครบวงจร และมีการควบคุมถึงผลผลิตที่ออกสู่ตลาดอย่างจริงจังและทั่วถึงด้วย

8. นโยบายการนำเข้าสารเคมีของรัฐต้องสัมพันธ์กับการปฏิบัติงานในระดับต่าง กล่าวคือ นโยบายลดการใช้สารเคมีที่ส่งเสริมอยู่จะสำเร็จได้ก็ขึ้นอยู่กับปริมาณการนำเข้าของสารเคมีด้วย

9. รัฐบาลควรบรรจุแผนในการลดการใช้สารเคมีไว้ในนโยบายหลักของประเทศ เพื่อให้เกิดกิจกรรมอย่างแท้จริง เป็นการรองรับและเตรียมความพร้อมของการขยายการตลาดโลก ให้ทันกับสถานการณ์ปัจจุบัน

10. ควรให้มีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ระดับพื้นที่ ให้เข้าใจถึงแนวคิดกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนให้ต้องแท้ และสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง

11. การจัดสรรงบประมาณของภาครัฐควรให้ถึงมือเกษตรกรโดยแท้จริง โดยให้เกษตรกรจัดการบริหารทางการเงินกันเอง โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นที่ปรึกษา และเป็นผู้คอยดูแลให้การใช้เงินเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่แท้จริงเท่านั้น

12. นักวิจัย หรือวิทยากรกระบวนการจากภายนอก ต้องพยายามทำให้คนในชุมชนเปลี่ยนมาทำหน้าที่วิทยากรกระบวนการเองให้ได้ เพราะจะทำให้ชุมชนเกิดความยั่งยืนในการดำเนินกิจกรรมต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษ จังหวัดลำพูน
2. ศึกษาหาแนวทางในการขยายเครือข่ายการผลิตผักอินทรีย์ในจังหวัดลำพูน
3. แนวทางการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องผู้บริโภคที่มีต่อผักปลอดภัยจากสารพิษ
4. แนวทางการผลิตผักปลอดภัยจากสารพิษที่เหมาะสมกับพื้นที่จังหวัดลำพูน
5. ปัจจัยที่มีผลต่อการผลิตผักอินทรีย์ในพื้นที่จังหวัดลำพูน
6. ศึกษาถึงบทบาทของสตรีในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน
7. ศึกษาหาแนวทางการเพิ่มการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน

ข้อเสนอแนะสำหรับนักวิจัย

1. มีความจริงใจในการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน
2. ความต่อเนื่องในการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชน
3. อดทน มุ่งมั่น ไม่ทอดทิ้งในการทำวิจัย
4. มีความเสียสละ